

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

„Literatūrinės formos kuriamos gyvenimo „mazgams“ atišti“

2013-10-10

ŽURNALAS: Kelionė su Bernardinai.lt

TEMA: Romanas

AUTORIUS: Vytautas Martinkus, Neringa Milašiūtė

DATA: 2013-10

Sunku žmogų išprausti į rėmus, ypač kai tie rėmai – per siauri. Galima šabloniškai teigti: Vytautas Martinkus – rašytojas, eseistas, literatūros kritikas, filosofas, šiemet dar ir pretendentas į Nacionalinės premijos laureatus, bet tai ir lieka teiginiai, ne žodžiai, atspindintys žmogaus kelią. Nes visų pirma menininkas yra žmogus, o visa, ką jis daro, – tai savo darbais siekia pilnatvės.

Kalbėti šabloniškai apie menininką – sunku ir kažin, ar verta, nes, kaip pats Vytautas Martinkus sakė, „dvasinės rašytojo biografijos forma – jo kūryba“, tad, norint autorių pažinti, reikia jį skaityti, draugauti su jo kūryba, kuri turi didelę galią atverti nežinomų klodų.

Skaitant knygą po knygos, atsiveria kūrėjo giluminė biografija. Pats autorius išduoda, kad daugiausia autobiografinės medžiagos pateikiama eseistinėse knygose „Šuns mazgas“ ir „Gabatos knyga“, tačiau retas, pajutęs žinių apie autorių stygių, jų ieško minėtose knygose, o ne enciklopediniuose žinyuose. Galbūt ne daugelis prisimena tuos ankstyvuosius V. Martinkaus istorinius romanus „Lašai“, „Akmenys“, kuriuos nagrinėjant bei gilinantį į istorinę tikrovę V. Martinkaus prozoje ir gimė šis pokalbis.

Kaip Jūs suprantate istorinio romano žanrą? Ar tai nėra tik istorinių faktų interpretacija, perleidžiant pro rašančiojo suvokimo prizmę?

Tai – kūrinio forma. Aišku, savita, viena iš daugelio. Sąvoka, kuri padeda rūšiuoti margą literatūros pasaulį. Tradicinė akademinė mąstysena ją susieja su autoriaus gyvenamojo laiko ir kūrinyje pasakojamų įvykių (paprastai – fabulos) atitolimu – distancija. Kuo distancija didesnė, tuo labiau romanas priklauso istorijai, o ne dabarčiai. Klasikiniam istoriniam romanui toks paaiškinimas (dar) tinka. Tinka ir dėl kūrinyje akivaizdžios „laiko mašinos“, kuri siužetą ir jo pasakotoją perkelia į tolimą praeitį, ir dėl pačios literatūros sampratos. Ankstyvesnėje (realistinėje, simbolistinėje) literatūros konvencijoje autentiška autoriaus patirtis nebuvo pagrindinis dalykas. Kas tasai istorinis laikas kaip tam tikra chronologija literatūroje? Romano autorius iš savo

gyvenimo pozicijos galėjo vaizduoti apibendrintą (kartais sakome – ideologizuotą) istoriją, pats kurti praeities faktų ir „istorinės realybės“ tapatumo išpūdį, siekti „istorinės tiesos“, kuri būna savaime – objektyvi ir tolima. Klausimas, ar įvyko, ar tik galėjo įvykti tai, kas papasakota, nebuvo siejamas su egzistenciniais paties autoriaus klausimais, jo gyvenamuoju laiku ir individualiu patyrimu.

Kas kita – modernus ir postmodernus, tai yra šiuolaikinis istorinis romanas. Jį sunkiau priešinti romanams apie dabartį. Sunkiau tarp jų rasti esminių skirtumų. Autoriui svarbūs dabarties („gyvenimiški“) rūpesčiai persikelia į praeitį, ištirpsta joje.

Paiškinsiu plačiau. Tebeskiriame istoriją ir dabartį, tačiau jų santykį suvokiame kitaip. Šiandien istorijos „faktų“ interpretavimas (istorinės tiesos, istorinės realybės) klausimas neturi vienareikšmio ir užbaigto atsakymo. Atviroje istorijos sampratoje istorinis laikas nesutampa su chronologiniu jo vaizdu. Kaip istorinį laiką galime išgyventi labai senus chronologinius įvykius. Pavyzdžiui, pastarasis dvidešimtmetis Lietuvoje mano sąmonėje gali būti tas pats istorinis Lietuvos valstybės nepriklausomybės kūrimo(si) patyrimas, koks radosi XX amžiaus pradžioje ar net prieš 600 metų, karaliaus Mindaugo laikais. Šie trys istorijos „taškai“ sudaro vieną istorinio patyrimo vertikalę. Panašu, kad jie juda mitinio (ciklinio) laiko ratu, kurį suka ne konkretūs faktai, o jų istorinė prasmė. Taip laikas „suerdvėja“.

Nors kultūra remiasi tradicija, tačiau joje esama atsinaujinimo, tad keičiasi ir literatūros formos, jos paskirtis. Seni, bet nauji klausimai: kodėl ir kam rašoma? kodėl ir kaip skaitoma? Šie rašytojų ir skaitytojų rūpesčiai susiję ir su istorijos pajauta kaip mūsų atmintimi arba (tiesiog) mąstymu. Akivaizdu – praeitį prisimename, o ateitį spėjame pagal tai, kas vyksta mumyse ar su mumis šiandien. Istoriografijos išmanymas šiandien nėra svarbiausia prielaida rašyti ir parašyti meniškai vertingą istorinį literatūros kūrinį. Sakyčiau, bet kuris tikras literatūros kūrinys prasideda ne žinojimu ar autoriaus vaizduotėje susikurtais dabarties/ istorijos vaizdais, o iš autoriaus asmeninio gyvenimo kylančia jam svarbia pajauta, vidiniu dvasios įvykiu – ryškiu ir nerimastingu dėl jo neaiškumo ir reikšmingumo, noru ar geismu, kurį būtinai reikia suvokti, išsiaiškinti jo prasmę. Taigi, mano akimis, šiandien istorinio romano autorius rašo (tegalėtų rašyti) literatūrinę istorijos faktų interpretaciją. Tai reikštų: rašo apie save – autorių ir savo amžininkus, o istorija tėra (tampa) dabarties dimensija, sąmonės susikurta „laiko mašina“, kuri dirba dabarčiai, nes autorius nei praeities, nei ateities kitaip kaip savo sąmonės realybės asmeniškai nepatiria. Visi esame šiandienos kaip amžinybės įkaitai: neturime nieko, išskyrus dabartį, ir ji – amžina.

Taigi istorinio romano autorius iš vadinamos istorinės medžiagos (faktų, asmenybių biografijų, etinių, politinių ir kitokių istoriosofinių klausimų) visų pirma susiformuoja (naują) galimybę priartėti prie savosios istorinės patirties ribos ir, antra, peržengęs ją, asmeniškai apie tai pasakoja sau ir skaitytojui. Rašydamas (pasakodamas) autorius gali atverti ką nors prasminga jam pačiam patiriant pasaulio istoriškumą. Nesakyčiau, kad toji būseną yra išskirtinė. Tai tereikštų, kad nuo kitų romano formų istorinis romanas tesiskiria visų pirma autoriaus išgyvenamo dvasinio patyrimo sąmonės (mąstymo, vaizduotės, intuicijos) kryptimi: nuo jau dingusių (išnykusių, mirusių, neegzistuojančių) reiškinių einama jų prisikėlimo, radimosi dabartyje link.

Aišku, tikrai tikėtina, kad skaitytojas su autoriumi (ar jo tekstu) žiūrės ta pačia

kryptimi. Kaip sakiau, šiandienos amžinybėje tarsi paleidžiama laiko mašina, ir ji veikia mūsų sąmonėje. Šis paradoksus, aukštyn kojomis apverstas, mirties ir gyvenimo santykis istorinio romano autoriui ir skaitytojui leidžia praplėsti asmeninio patyrimo lauką, padidinti tokio patyrimo kaip gyvenimo ir estetinio suvokimo (pajautos) pastangą, jai reikalingą atminties ar mąstymo įtampą. Atmintis yra kuriama, ir istoriniame romane ji yra pagrindinė patyrimo forma. Galima būtų ir kitaip sakyti: jokio romano, kuriame nebūtų istorijos, negalima parašyti. Romanas be istorinio matmens – kažkas, kas nėra tikra, kas nėra laisvės drama, nėra žodžio (formos) paieška, tai yra jame nėra to, per ką randasi vertingas literatūros kūrinys.

Jūsų romanai vadinami „intelektualiąja proza“, kiekviename iš jų po matoma plotme slypi daug gilesnė – nematoma ir kartais labai sunkiai apčiuopiama. Ar nebijote būti nesuprastas?

Bijau, bet ir kitaip negaliu. Nemanau, kad galima rašyti be galvos (be intelekto, proto ir panašiai), juk literatūra – ir žodis, o žodis yra sąmonės, tiksliau, sąmonės paribio reiškinys. Neužmirštu jausmų, tačiau žodis, o ne spalva ar linija teikia gyvą formą literatūrai. Žodis asocijuojasi su mintimi ir mąstymu, veda į pajautas. Gyvam mąstymui kaip mūsų sąmonei neužtenka kitų žmonių vartojamų žodžių, jam pačiam reikia jų susigalvoti arba keisti jų reikšmes. Žodis – metaforų visata. Žodis visada ką nors sako, bet ir patį žodį juk reikia ištartį, pasakyti, reikia jį (visuomet – vienintelį) surasti. Ištariamas ir užrašomas jis atsineša ne vien to, ką sąmonė žino, bet ir naujų, iki tol nesuprastų dalykų.

Jeigu leistumėte pačiam savas knygas apibūdinti, vadinčiau jas mąstymo, arba minties vaizdo proza. Patinka lakoniški, tačiau semantiškai turtingi tekstai. Ne jų horizontalė, o vertikalė. Sakinys yra mintis, žadinanti mintį. Joje svarbi ne matomoji, o nematomoji vaizdo pusė. Šiandien ne tik laikas virsta erdve, ir erdvę dažnai keičia laikas. Laikas leidžia sukaupti, sukonzentruoti erdvės patyrimą. Minėjau kraštutinę ribą. Peržengęs ją, randu tai, kas gal svarbiausia – asmeninius gyvenimo „mazgus“. Jiems atrišti ar perkirsti kuriu literatūrinės formas. Tai yra – tekste svarbi mano sąmonė, ką ji apšviečia, ką pastebi, atranda, prie ko ji priartėja. Ji man mintį paverčia vaizdu. Na, čia kalbu apie visiems žinomą fenomenologinį tikrovės pajautos principą.

Ar galiu būti nesuprastas? Taip, be abejo. Skaitytojas manąjį tekstą perskaito tik pagal savąją gyvenimo (literatūros) pajautą, manasis ir jo perskaitymai nebūtinai sutampa. Sutapti gali tik standartiniai ar banalūs dalykai. Suartėti jie taip pat gali, nes rašydamas aš save mačiau ir kito, tai yra, jo, skaitytojo, akimis. Tai – visuotina. Duotybė, kurios nevalia ignoruoti: save matyti galiu tik skaitytojo akimis, save patirti galiu tik pagal jį, kito pasaulio žmogų. Taigi būti (likti) nesuprastam yra normali autoriaus (teksto perskaitymo) situacija. Antraip išnyktų gyvoji mintis, gyvoji literatūros estetika.

Svarbu ir kita: užčiuopti rašomame/skaitomame kūrinyje galias pajauti (išgirsti, pamatyti, suprasti ir t. t.). Ką? Visa, ką gali pasiūlyti tik literatūra, o ne kitos meno rūšys, mokslas, tikėjimas. Literatūros kūrinio slėpiniai yra unikalūs tiek manoj, tiek skaitytojo kultūros forma. Jeigu norite: savikūra. Deja, ne visi tai suvokia taip, kaip turėtų, arba kaip būtų teisinga. Didelė literatūros dalis apgaudinėja savo skaitytoją. Ji yra paraliteratūra – esanti šalia, netikra, žaidžianti menamais atspindžiais, panaši į

kaleidoskopą. Ją galima vadinti ir visiems tinkama literatūra (panliteratūra), pavojinga, šiandienos barbarybe, ne tik didesne, bet ir patrauklesne už gyvąją literatūrą, kurioje mąstoma apie svarbiausius žmogaus klausimus: gyvenimą ir mirtį, – galbūt gyvenimą kaip asmeninį pašaukimą sėkmingai veikti, galbūt mirtį kaip krikščioniškąjį nemirtingumą.

Gyvojoje literatūroje rašytojas ir skaitytojas yra nuogi, tai yra, kiekvieną sykį abu pradeda nuo nulinio lygmens, jiedu atrodo labai silpni tokios panliteratūros akivaizdoje, tačiau neturi kitos išeities: savo siekimus, jausenas, potyrius tegali įgyvendinti žodžiais ir pagal savitą jų tvarką. Ar ji dieviška, ar kitokia, sprendžia ne jiedu. Viskas turi vykti, sakykim, pagal tam tikrus meninius žodžio organizacijos dėsnius.

Daugelis autorių rašo (sakyčiau, profesionaliai), ir daugelis skaitytojų skaito (taip pat su profesionaliu literatūros išmanymu), tačiau tai, deja, nėra tikrai gyva literatūra. Tai – plačioji, arba panliteratūra, ji rašoma ir skaitoma kaip svetimos patirties simboliai, ženklai, tačiau ne kaip savojo gyvenimo akivaizdoje atsirandantys literatūros klausimai. Taigi literatūra (siauresne jos prasme), matyt, yra ne visų, o tik mažesnės, gal visai nedidelės žmonių (rašytojų/skaitytojų) dalies likimas. Dauguma tik imituoja buvimą su proza. Seka, mėgdžioja, pakartoja, dėlioja... Labai tiktų ją vadinti negyva proza.

Savaime suprantama, šiandien rašoma įvairi literatūra, rašoma ji iš visokiausių paskatų, pagal labai įvairias jos sampratas. Aš ginu savąją. Visaip būna. Rašai, ką žinai, rašai, kaip žinai, rašai dėl pinigų (honoraro), garbės – maža dėl ko, tačiau jeigu tai nėra tavo grumtynės su savimi ir savu pasauliu, jeigu nekeli sau kartelės ir nereikalauji iš savęs daugiau nei esi pasiekęs, lieki tik plačiosios, kaip sakiau, dažnai negyvos, literatūros darbininkas. Vadinasi, gali ir nerašyti: už tave jau parašė arba parašys kiti. Šią maksimą, pirma, taikau sau (esu juk pirmasis savojo teksto skaitytojas), antra, ir vėl taikau sau, nes juk skaitau Martinkų ir kito akimis. Klausimas toks: ar mano tekstuose kitas ras ko nors svarbaus ir prasmingo sau?

Kas paskatino rašyti kitokią – asmeninę, individualią – prozą?

Siekiu, kad ji būtų savita, tradiciškai kalbant – originali. Kartoti kitų tekstų nėra reikalo, svetimi žodžiai (mintys, sakiniai, vaizdai ir t. t.) neišreiškia manojo nerimo, kuris ir spiria rašyti. Koks tasai nerimas? Kai tarsi skęsti būties akivare, kai privalai kapstytis iš visų jėgų, pats savais žodžiais lyg rankų grybšniais išplaukti iki kažkokio kranto. Turi tikėti barono Miunchauzeno išsigelbėjimo istorijomis. Kitaip neatsimezga mazgas, kuris tave veržia, neleidžia būti laisvam, neleidžia nerašyti.

Jūsų biografijos detales reikia rankioti po šiaudelį. Mažai kalbate apie savo biografiją, kodėl?

Kodėl – mažai? Man atrodo, kalbu gana daug, kiek esu klausiamas, kiek būtina. Mano (kaip ir kitų rašytojų) biografija yra vieša, ilgesnės ar trumpesnės jos versijos – žinynuose, enciklopedijose. Interviu ir eseistikoje nemažai kalbu apie biografijos dalykus. Nebūtina, kad rašytojas parašytų dvasinę autobiografiją, panašią į Jeano Paulo Sartre'o „Žodžius“. Yra rašytojo dvasinės autobiografijos forma – jo kūryba.

Skaitant jo knygas atsiveria biografija. Tiesa, ji užkoduota, be to, ne kiekviename kūrinyje vienodai ryški ar konkreti. Lengviau skaityti tikrą autobiografiją. Pavyzdžiui, daug ko apie mane galima sužinoti „Gabatos knygoje“ ir „Šuns mazge“, tačiau nedaug tesutinku skaitytojų, kurie iš lentynos vietoj enciklopedinių žinytų nusikeltų šitas knygas. Grožiniuose kūrinuose – visai kiti biografijų faktai.

„Manau – bent noriu tuo tikėti! – kad mano kartai gali tekti laimėti parašyti pirmųjų reikšmingų, gerų kūrinių apie gyvenimą, kur neaidi šūviai“, – sakėte viename straipsnyje, kodėl vis dėlto Jūsų romanuose netrūksta karo atspindžių ir aidinčių šūvių?

Nereikėtų skaityti pažodžiui. O ir mano straipsnių spaudoje galite rasti įvairių. Ne po visais šiandien pasirašyčiau. Tuo sakiniu išreikštas idealistinis siekinys. Karai keičiasi: būta šaltojo, dabar pripratome prie informacinio. Ir šūviai aidi ne tik per karą. Pavyzdžiui, romane „Medžioklė draustinyje“ lemtingas medžioklės motyvas, žmogui svarbus nuo neatmenamų laikų, gal amžinas. „Šuns mazge“ girdime šaudymų iš 1991 metų sausio, tačiau skaudžiausias pasakotojui – šūvis į šunį ramiame sode. Aliuzija į „Brisiaus galą“. Skaudi gyvybės ir mirties alternatyva. Ginklas – ir mano, ir kito patirties metafora. Ne nauja, bet ją gaivina mano (ir skaitytojo) patirtis.

Beje, paradoksali. Mirtį sėjantis ginklas (bendra jo pritaikymo situacija – karas, avarija, katastrofa etc.) kūrinyje gali reikšti (ir dažniausiai reiškia) anaipol ne mirtį, o gyvenimą – prisikėlimą. Patyrimą, įgytą išsivaduojant iš negyvos būsenos, iš stereotipinės minties, susvetimėjusios būties ir pan. Tiesa, jūsų pacituota mintis turi konkretų kontekstą: esu gimęs Antrojo pasaulinio karo metais. Be to, mano karta – gimusieji penktajame (1941–1950) dešimtmetyje. Jų vaikystėje netrūko šūvių ir žaidimų su tikrais šautuvais ir šoviniais, granatomis ir minomis. Vaikų, kaip ir suaugusiųjų, karo žaidimai galėjo baigtis ir dažnai baigdavosi mirtimi. Šiandien primiršti dalykai, tačiau menu: draudžiamo žaislo, pavojingo žaidimo trauka virsdavo klausimu sau, į kurį net vaiko pasąmonė kažkaip bandė atsakyti: „Gal gyvybė ir nėra svarbesnė už ką nors kita?“ Ir atsakydavo, deja, vaikiška drąsa.

Jūsų karta aiškiau mato, ar mano idealizmas pamatuotas. Vis dėlto, sakyčiau, dabar tikri šūviai reti. Nebent per medžioklę. Nebent tai – sportinis šaudymas. Mokymasis. Savigyna. Arba – nusikaltimas. Tolimų (?) teroristų darbai. Užtat aiškiau girdime savo pačių egzistencinius klausimus, jie – tie patys, nors kasdienės jų sąlygos ir pastangos juos už(si)duoti yra kitokios. Na, tarkim, būti nepriklausomiems (ne tik nuo valstybės, bet ir asmeniškai), likti lietuviais tarp europiečių ir pan. Klystame, manydami, kad esame pabėgę nuo situacijų ir laikysenų, kurias tikrino karas: nebijoti mirties, kad išliktum, išgyventum. Vietoj rečiau besutinkamų šautuvų, mus pasitinka fizinės ligos ir autoavarijos, dvasinės negalios ir savižudybės. Taigi po pastanga ar siekiniu, jog gyvuotume, o mirtį suvoktume kaip savos baigtinybės iššūkį amžinybei, pasirašau ir šiandien. Tiesa, reikėtų skirti tragiškąją mirties (šūvių, ligų etc.) patirtį gyvenime ir literatūroje. Pastarieji abu nelygintini savo galiomis ką nors sunaikinti ir atgaivinti. Artefaktas akumuliuoja (koncentruoja, padeda atverti) tai, prie ko autorius/skaitytojas kitaip nepriartėtų, nesuvoktų, nepatirtų, nepajaustų. Geras romanas dažniau padeda fiziškai ir dvasiškai sustiprėti nei stumteli į prarają. Nors ir pats jis, tas geras romanas, – iš gyvenimo, bet kažkuo stipresnis už jį.

Prisiminkime „Lašus“. Kiek šį romaną galime vadinti biografiniu, neskaitant šalančių radiatorių?

Tai – liūdnas kūrinys. O pradėjau rašyti jį kaip linksmų, ironiškų ir net satyriškų novelių ciklą „Autų gatvės istorijos“. Impulsų joms buvo į valias: gyvenau su šeima sename, šaltame bute. Nei kūrikas, nei katilinės prievaizdai, nei aš pats neįstengėme normaliai sušildyti didelių, dar XX a. pr. sumontuotų radiatorių. Žiemą tūkstantis ir viena priežastis lėmė 12–13 laipsnių temperatūrą kambariuose, kur augo ir dvi dukros. Beliko tik ironija – ir lyg užkerėtiems radiatoriams, ir jais besirūpinančiam bejėgiui personalui, ir sau, perkančiam vis daugiau elektrinių krosnelių.

Romano tekste užkoduoti gyvenimo „siužetai“. Personažų prototipai – tarp mano pažįstamų. Tačiau ne vien „raudonieji radiatoriai“ (Ilonos Maziliauskienės metafora iš jos recenzijos apie „Lašus“) vertė stingstančiais nuo šalčio pirštais barškinti rašomąja mašinėle vaizdelius apie šalčio ligos kamuojamus gyventojus viename iš Autų gatvės namų. Žiemomis juk visur ir ne vienam šalta. Jau minėjau: rašymui būtinas gilesnis, egzistencinis, nerimas. Poreikis prisiliesti prie savos būties mįslės ir įminti ją. Ne iš karto novelės ėmė jungtis kaip romaninio teksto ženklai. Kaip paradoksali – ir komiška, ir tragiška – istorija.

Jos ašimi ar pagrindu tapo vieno personažo – Vincento – likimas. Per jį radosi gilesnės ir platesnės asociacijos su jau 1940 ir karo metais sovietinei santvarkai pradėjusiais tarnauti jaunais žmonėmis – „komjaunimo aktyvistais“. Jų gyvenimo tragiškajai patirčiai atverti labai tiko šaltų radiatorių motyvas. Minėčiau, kaip ir dauguma „Autų gatvės istorijų“ veikėjų, Vincentas turėjo prototipą – mokslinio ateizmo dėstytoją, penktojo dešimtmečio komjaunuolį, per Pasaulinį ir partizaninį karus ginklu gynusį okupacinę sovietų valdžią ir komunizmo idėjas, vėliau – neištveriantį nė dienos be taurelės, išvėsusį partietį, žmogų be Dievo, pasiklydusį tarp istorijos (laisvės, proto) ir kūno (instinktu, refleksų ir pan.) stichijos. Įkaušęs arba kamuojamas pagiriu, panašus į benamį valkatą, jis užsukdavo išsilieti – pasakoti apie savo gyvenimą ir jo lūžius, pasigirti pažintimis su karjeros laiptais tebekylančiais draugais, pasėdėti iki paryčių, kol gatve atvažiuos pirmieji autobusai. Nejučiom tapau jo išpažinčių klausytojas. Apsvaigintoje sąmonėje Vincento prototipas sunkiai ieškodavo žodžių, kuriais pasipriešintų viskam, kas jo gyvenimą sudarkė, pavertė košmaru, tragiška – amžinai laikina – pastanga išlikti gyvam. Likimo ironija: jei vis dar gyvam, tai jau girtam. Geriančiojo žodis, deja, nėra nei stipri, nei rimta pastanga.

Taigi baigto rašyti romano tekstas pasakojo mano akimis pamatytą, mano ausimis išgirstą, mano protu suvoktą Vincento gyvenimo istoriją. Ji gerokai supurtė, gal net išsprogdino oficialiąją ideologiją iš jos vidaus.

Vincentas – ne aš, jis – visai kitas, tačiau ir tasai, kuris leido pamatyti ir save patį. Juk ir man taip pat buvo skiepytos sovietinės idėjos. Ir man iš pradžių ne visos atrodė prastos. Juk buvau visai vaikas, mokiausi kalbėti ir vaikščioti okupuotoje Lietuvoje. Ir gyvenau kaip tėvai ir mokytojai mokė, ir toje pačioje scenoje vyko tiek Vincento, tiek mano (ir ne mano) paties idėjų tragedija. Aišku, visada galima rasti doresnių, garbingesnių kelių, galima klausti savęs, kodėl pritrūko drąsos nekolaboruoti, tapti viešu disidentu, tačiau tuomet (romaną rašyti pradėjau 1975 metais) abu panašiai ir tegalėjome priešintis viskam, kas katrą slėgė: Vincentas – pasakodamas, aš –

rašydamas.

Stingdančio šalčio, mirties motyvai vis dėlto atėjo iš Jūsų patirties. Kiek tai formavo Vincento, kaip personažo, pasaulėžiūrą? Kiek jame atsispindėjo asmeninis patyrimas?

Tuose „Lašuose“ – manasis anuometis literatūros estetikos suvokimas ir jos įgyvendinimas. Esu gana skirtingai vaizdavęsis literatūrą, jos misiją, sąsajas su mirtimi. Ką reikštų man (kitam) mirtis sušalant? O juk Kristinos, Vincento mylimosios, lemtis buvo būtent tokia. Nelengva buvo apie ją pasakoti. Asmeninis priartėjimas prie akiratyje išryškėjusios, iš pradžių lyg ir naujos, o iš tikrųjų tik kitaip išryškėjusios patirties – mirties, gyvastį stingdančio šalčio poliaus. Mirtį, sulaukęs vos trejų metų, buvau sutapatinęs su motinos laidotuvėmis. (Šventvagiška gretinti, tačiau ir kiek vyrėlesnis labai rūpindavausi palaidoti katinus, šunelius, paukštelius, vabalus, kiekvieną mane palikusių gyvą padarą.) Sakyčiau – savaiminė patirtis, atskiro pagrindimo nereikalaujanti šalčio arba mirties metafizika, kuri ir duoda, ir skaičiuoja tokio sąmonės patyrimo lašus. Tai vyksta su viena sąlyga: į savąją patirtį turi pažvelgti ir įvertinti ją kito, svetimo, akimis.

Tarp šių dviejų patyrimo formų randasi visos romano teksto perskaitymo galimybės. Štai, jūs, kaip skaitytoja, patirsite tai, ką viena suvokėte, nors (nes) susitiksime su kita patirtimi. Romanas – individualių patirčių sąveikos laukas. Jame ir įvyksta viskas, kas gali kūrinyje įvykti. Nuo gyvenimo dalykų iki atsiribojimo nuo jų, ieškant distancijos, būtinos estetinei jų pajautai. O tie gyvenimo klausimai... Sakyčiau, jog Vincento likimas, visa jo patirtis, ypač ateizmo nusverta, nėra stipresnė už manąją, kuri mirtį interpretuoja kaip prisikėlimą ir naują gyvenimą, tai yra Vincento pesimizmą bando transformuoti į optimizmą, visuotinių komjaunuoliškų idėjų puotą keisti į varganą asmeninę akistatą su jų slėpiniais. Bent man atrodo, kad visame kūrinyje mėginau sušildyti kitokius radiatorius, sustabdyti mirtį artinantį šaltį.

Dėl filosofijos. Romane, be abejonės, esama filosofinės laikysenos – filosofavimui priskirtinų klausimų ir bandymų į juos atsakyti: „Kas aš?“, „Kokia mano vieta pasaulyje?“, „Kokia mano gyvenimo prasmė?“ ir t. t. Skaitytojas (kaip ir autorius) galėtų jų atrasti per įdėmų (viso) teksto skaitymą. Galėtų, bet ne privalėtų. Asmeniškai norėčiau, kad kiltų visai kitokie, niekieno nesuformuluoti klausimai.

Geriau iš viso neformuluoti jų. Jeigu filosofija – autentiška akistata su būtimi, jos slėpiniais, gyvas jų mąstymas, tai ir šitas romanas (visas jo tekstas) galėtų būti viena iš tokio mąstymo formų. Romane filosofškumo esama tiek ir tokio, kiek ir kaip autoriui/skaitytojui pavyksta sau atverti minėtos senos/naujos patirties.

Romanas „Lašai“ turi paantraštę „Rašmenys ant klepsidros Autų gatvėje“. Kam jos reikėjo?

Tai – antraštės paaiškinimas ir (kiek keistoka) žanro nuoroda. Vandens laikrodis, be abejo, metafora. Man – graži ir mišlinga. Tiesa, Lietuvoje ne kiekvienas klepsidrą yra matęs. Tardamas klepsidra, įsivaizduoju ir girdžiu, kaip į baltų kultūrą įsilieja romėnų ar graikų gyvenimo vaizdai. Žodis „rašmenys“ ne tik pabrėžia literatūros – rašytinio žodžio meno – kūrinio rūšį, bet ir suteikia romano pavadinimui gelmės, nurodo savitą teksto formą. Kaip susieti skirtingus namo gyventojų gyvenimus, kuri jų istorija galėtų

jungti, vienyti pasakojamas kitas? Tokia istorija buvo visą laiką, tik aš jos ilgai ir ne ten ieškojau. Vandens lašų, krantinčių iš čiaupo, varvančių iš nesandaraus radiatoriaus, lašančių kaip laikas, istorija. Taigi klepsidros įvaizdis kelia naujų asociacijų, daugina reikšmes, susieja tai, kas iš pirmo žvilgsnio – atskira, padrika.

Iš kur atsiranda tiek sumaištis laike, erdvėje? Visą kūrinį tarsi sudėliojate iš atskirų susipynusių detalių, siužetų.

Romane viskas turi savo vietą ir laiką. Bent autoriaus akimis. Tai, ką jūs įvardijote kaip sumaištį, vadinčiau skaitytojui neįprasta vidine kūrinio tvarka. Ją valdo estetinis romano erdvėlaikis. Aš pats jį su(si)kūriau. Kaip minėjau, autentiška, gyva autoriaus (skaitytojo) patirtis randasi ne pagal logines (filosofines, estetiškes ir t. t.) formules, o tik kaip kelio per labai tankų mišką ieškojimas. Fenomenologas sakytų: protas, mąstymas, intucija, taigi sąmonė turi atrasti ir išvesti. Erdvė ir laikas tokiu atveju atskirai neegzistuoja, galėtume kalbėti apie jų reliatyvumą ar kreivumą, inversiją ar kontinuumą ir panašiai. Sąmonės srauto technika prozoje ir fenomenologinis vidinis laiko srautas sąmonėje galėtų šiek tiek paaiškinti, ką turiu galvoje. Bet ar to skaitytojui tikrai reikia?

Jūsų proza maskuoja esminius dalykus už kasdieniškų detalių. Ar nuolatinis lašėjimas tėra tik nesustabdoma laiko tėkmė?

Rašau, nes noriu šį tą suprasti, sau (ir kitiems) pasakyti, atverti. Tačiau romanas – ne žinynas ar vadovėlis, svarbiau pajauti, o ne suprasti jį. Įvardyti tai literatūriniu tekstu – „superuždavinys“. Kalbu ne apie vieną kurį teksto žodį, o žodžių, sakinių, jais išreiškiamų kūrinio poetikos dalykų visumą. Visada pritrūksta žodžių pasakyti tam, kas tik nujaučiama. Tai, ką pačiam pavyksta suvokti, ne visada (ar nebūtinai) suvokia ir atranda skaitytojas. Juk jis turi nueiti tokį patį (ar panašiai) individualų pažinimo ir poetinio jo pakeitimo kelią. Tiedu keliai nesusikerta. Ieškomi patyrimo klodai, naujos tikrovės lytys laukia anapus paprastų – kasdienių, kaip jūs sakote, dalykų. Jie iš tikrųjų pridengia esmę, kūrinio tvarką ir gyvenimo dėsnius, bet kartu literatūra moko ar padeda paviršiuje – paprasta akimi matomuose vaizduose – išvelgti tą giliają, paprastai nematomą tvarką.

Tad vienu sakiniu, ką reikštų „lašėjimas“, negalėčiau atsakyti. Apie tai ir parašiau visą romaną. Vincento dvasinė patirtis – kaip vandens lašėjimas. Ritminga laiko tėkmė. Žmogus arba kaupia laiką, jo lašus, ir tai yra jo jėga, arba praranda, netenka jų, ir tai – jo negalia, gal net mirtis. Net Dievas neapdovanoja amžinybe iš karto. Pats lašėjimas – dovana. Lašus galima susirinkti (klepsidra juk irgi yra du indai, iš vieno vanduo išteka, kitame – suteka), susikaupęs laikas, amžinas esamasis laikas yra asmeninė energija, kuri tam tikrose mūsų sąmonės konfigūracijose yra panaši į fizikinių atomų skilimą. Tokia laiko bomba „Lašuose“ sunaikina Vincentą, pirmiausia – jo sąmonę, kaip gyvam išlikti padedančią pastangą, o vėliau – ir fiziškai, kaip Kristiną. Ko pritrūko, kad rastųsi ne bomba, o atominė jėgainė? Nesakau, kad esama priežastinio ryšio tarp sąmonės ir tos fizinės griauamosios ar konstruktyvios energijos, tik jaučiu, tam tikrose sąlygose jis gali atsirasti.

Ir vis dėlto centre – meilės trikampis. Kiti veikėjai tarsi iškrinta iš bendros romano tėkmės, atrodo lyg pridėti dirbtinai.

Taip, toks trikampis yra. Ir gal amžinas. Ar kiti personažai tik pridėti, man sunku spręsti. Romano sąranga – novelinė, tas trikampis – iš punktyrų. Brėžiant jį linija tokios personažų galerijos tarsi nereikėtų. Žodis „tarsi“ yra tikrovės regimybė. Bet jis gali būti labai tikroviškas. Man, autoriui, tie tarsi pagrindiniai personažai (Kristina ir Vincentas) susikeičia su kitais, nepagrindiniais, ir pastarieji laimi: jų balsai autentiški, jie dažniau išlieka savimi. Tai kurie jų – pagrindiniai? Šitokio susimaišymo siekiau intuityviai. Tačiau būdas, kuriuo tai padariau, nėra svarbus. Šiandien štai aiškinu ir jums, ir sau, o tada rėmiausi tik savo patyrimu. Jo reikėjo tik tiek ir tokio, kiek ir kokio pačiuose „Lašuose“ įstengiau sau atrasti. Kito kriterijaus ir dabar neturiu: kiekviename tekste aš kaip kitas, tačiau tie įvardžiai – daugybiniai. Daug tų „aš“, daug ir tų „kitų“.

Romanas „Akmenys“. Kaip gimė šis prozos kūrinys?

„Akmenys“ – pirmasis mano romanas. Iš pradžių (pa)rašiau apysaką. Jos tekstas buvo keliskart trumpesnis, jį sudarė tik trys pagrindinių personažų monologai. „Vidiniai“, nes buvau susirgęs Williamo Faulknerio ir jam artimų XX amžiaus romanistų pasakojimo formomis. Užrašiau pretenzingą lotynišką pavadinimą – „Genus proximum“ (Artimiausia giminė) ir nunešiau leidyklai. „Vaga“ rankraštį pavedė recenzuoti Vytautui Kubiliui. Tą mano kuklią apysakaitę kritikas perskaitė kaip neįgyvendintą rimto romano idėją, ir jo išvada buvo kategoriška: o kur romanas? Dar nėra jo! Leidėjai autoriui pasiūlė atsižvelgti į recenzento nuomonę. Nebuvau ketinęs imtis romano, tačiau lyg ir nebeturėjau kitos išeities.

Tekstas pradėjo šakotis, tačiau jam prireikė ir kitos, visai naujos, formos. Romaninės. Ėmiau ieškoti būsimo romano fabulos ar struktūros, pagal ją iš naujo styguoti siužetą, koduoti, žaisti asociacijomis ir metaforomis. Iš tos rašymo įtampos romane radosi keisto maksimalizmo ir romantizmo. Svarbiausia ašis – individas, aš. Viskas sukasi apie individo laisvę sovietmečiu, utopinius jo siekius – pastangas būti (tapti) kažkuo daugiau nei gali ar esi. Štai biblinis santykio su akmeniu motyvas: lazdos smūgiu atverti jame šaltinį... Akistatoje su „akmeniu“ svaigino galimybė išlikti savimi. Kuriančiu, o ne griauinančiu. Šiek tiek pasipriešinti. Sistemai, rutinai, ideologijai. Žengti žingsnį, kurio niekas nelaukia, kuriam niekas nepritaria, bet tau reikia jį žengti.

Pagrindinio „Akmenų“ personažo Žilvino istorija pramanyta, tačiau joje – mano paties autentiška patirtis. Dar negili, dar miglota, bet ir joje – žmogaus dvasia, jos vidinė logika. O visa kita – romano poetikos dalykai. Kontekstai, koncentrai, asociacijos, mitologija, simboliai, metaforos. „Akmenyse“ jų irgi daug, kai kam atrodo – per daug, tačiau visa tai, kaip ir „Lašuose“, jungė ir laikė mano sąmonėje vis giliau išsisknijęs akmens archetipas. „Genus proximum“ – akmens atgaivinimas, jo gyvybės pajauta. Beje, leidėjai nesutiko, kad romanas vadintųsi lotyniškai.

Vėlgi romano pagrindą sudaro giluminiai motyvai – šiuo atveju olos, šuliniai po sala. Kiek čia tikroviškų vietų, o kiek išmonės?

Atradau nepažįstamos Lietuvos kampelį – Nemuno delta. Rusnę, Kintus, Šilutę. Stebuklas, ne kraštas. Pėsčias jį išvaikščiojau. Atmata ir Skirvytė, Šyša ir Minija, Krokų lanka, Kuršių marios, salos ir kanalai, polderiai ir vandens kėlimo stotys man atrodė slėpiningos ir tik pasakose galimos vietos. Ne tik lietuvių sakmės ar baltų mitai,

bet ir Karaliaučiaus (tuomet jau Kaliningrado) griuvėsiai, tiltai, ypač – požemiai, asocijavosi su tuo, ką pamačiau Rusnėje. Kadangi viena romano siužeto šaka vedė praeities, Antrojo pasaulinio karo link, vaizduotė nesunkiai išsikasė mitologinių olų ar šulinių Rusnėje. Be jų niekaip negalėjau užbaigti (paradoksas – ir pradėti) pasakojimo.

Loginėje romano sąrangoje tas vaizduotėje iškilęs požeminis pamario pasaulis simbolizavo nežinomas ar nematomas, tik nujaučiamas reiškinių ir jų tvarkos puses, neįmintas pagrindinių romano personažų gyvenimo mįsles. Užmaršties, sąmonės ir sąmonės įtaka žmogaus likimui, daug kas liko anapus tų simbolių. Tačiau taip ir turi būti literatūroje. Šiandien tik apmaudu, kad tiems archetipiniams vaizdiniais panaudotos sovietmety populiaros ir banalios karo nusikaltimų klišės – hitlerininkų eksperimentai su žmonėmis. Kad panašūs dalykai dėjosi ir gulaguose, anuomet tik miglotai nutuokiau ir, galima sakyti, bijojau apie tai galvoti.

Romano pradžioje pateikiate Lietuvių liaudies pasakos „Eglė – žalčių karalienė“ motyvų, romano veikėjas – Žilvinas, paslaptingos vietos romane... Kodėl pasaka apipina „Akmenis“?

Minėjau, mitinis matmuo romane svarbus. „Eglė žalčių karalienė“, bet ne vien ta, kurią visi žinome. Pasaka perkurta, pritaikyta konkrečiai (šito) romano struktūrai. Išsaugota jos gelminė, archetipinė, simbolika. Lengvai atpažįstami veikėjų vaidmenys. Jie man (ir skaitytojui) galėtų tapti kamertonu – mito logika, kuria paremta romano fabula. Tai panašu, ar beveik tas pat, ką Lotynų Amerikos prozininkai ir jų kritikai yra pavadinę „magiškuoju realizmu“, kurio pėdsakų kiek vėliau rasime ir lietuvių modernioje prozoje. O stebuklinės lietuviškos pasakos – tikra stebuklinio realizmo, mito ir literatūros sambėgos klasika.

Galima kritiškai vertinti mito logiką „Akmenų“ poetikoje. Laikyti ją nereikalinga puošmena. Tiems, kas abejoja jos prasmingumu, siūlyčiau skaitant tekstą mitines vietas praleisti. Man tokių vietų labai trūktų. Romano struktūroje mitinė tikrovė gali būti pamatu, ant kurio laikosi „realybė“. Jų sąjunga padeda atsirasti vidinei meninių elementų traukai, kuri nesusieta priežastimis su kuriais nors kitais mums žinomais ir nežinomais reiškiniais. Ką tai keičia? Vietoj chronologinio mąstymo gali rasti šiuolaikinis mitinis arba istorinis vertikalusis pasakojimo matmuo, ir kažkoks naujas viso romano rašymo metu susikaupęs ir prasiveržęs sąmonės patyrimas, griaua (pakeičia) ankstyvesnįjį.

Nieko daugiau, mano akimis, parašant/perskaitant romaną ir negalėtų įvykti.

Istorinė tikrovė „Lašuose“ bei „Akmenyse“. Ar romanuose vaizduojamą istorinį laiką galima vadinti autentišku?

Turėtume galvoti apie modernų ar postmodernų literatūros ir atviros istorijos atvejį. Apie jį ir kalbėjome pradžioje. Tai ne istoriniai romanai, tačiau, kaip minėjau, joks romanai iš esmės neįmanomas be istorijos. Abiejų kūrinių fabulose esama karo metų, pokario vaizdų, įvykių, jų vertinimų, bet buvo parašyti iš mano, autoriaus, gyvenamojo laiko kaip manosios dabarties pozicijų. Argi, jūsų akimis, ji nepriklauso historiografijai? Sąmonė ją reflektuoja prisimindama ir paversdama lūkesčiais, galimais įvykiais. Tie romanai pristato septintojo ir aštuntojo XX amžiaus dešimtmečio patirtį, mano

---

estetinius siekius ir egzistencines pajautas. Kaip autorius, drįstu manyti, kad jos - nesumeluotos. Paveiktos anuometinės kultūros, visos man tada artimos literatūros, tačiau argi dėl to jos mažiau autentiškos? Tai, kad šiandien kai kas jų nemato ar nejaučia, taip pat yra istorinės tikrovės ženklas.

Kalbino Neringa Milašiūtė